

SOCIÁLNĚ EKONOMICKÝ VÝVOJ JEDNOTNÝCH ZEMĚDĚLSKÝCH DRUŽSTEV

Z. TRÁVNÍČEK

ÚSTAV VĚDECKOTECHNICKÝCH INFORMACÍ
Slezská 7
120 56 PRAHA 2

TRÁVNÍČEK Z. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha). *Socio-Economic Development of Uniform Agricultural Cooperatives*. Sbor. ÚVTI - Sociol. zeměd. 11 (2) : 77-90, 1975.

Czechoslovak socialist agriculture passes through a stage of constantly accelerating development. It is not a mere chance that the inevitable changes take place chiefly in agricultural cooperatives where the ownership, distributional and labor relations undergo profound transformation. Characteristics of these changes was followed in the period of 1960—1972 in a selected sample of 171 cooperatives. As for the ownership relations, the proportion of property created in the process of extended reproduction through the activity of cooperative farmers significantly increased. The significance of investment loans and members' shares of the cooperative farmers distinctly dropped. From the original collectivized property a new quality of cooperative ownership arose during the process of extended reproduction within the framework of the village, which became group cooperative ownership of the merged uniform agricultural cooperatives. As for the labor relations, the number of members with shares shows a constant natural decrease; on the other hand, the percentage of workers hired for the work at a uniform agricultural cooperative from the villages or elsewhere increases. The constantly modernized production and operation exert a permanent pressure towards decreasing the number of manpower and increasing their qualification. The mechanism of distributional relations at a uniform agricultural cooperative was maintained in its principle, yet even there significant qualitative as well as quantitative changes were recorded, especially due to reinforcement of the social consumption factor, and the development of cooperative relations enabled the cooperatives to accumulate a part of the means outside the enterprise itself. These changes result in achieving a further degree in the process of rapprochement of the two forms of ownership.

Základy současné etapy rozvoje našeho zemědělství, charakterizované důsledným nástupem budoucí moderní socialistické velkovýroby cestou zvyšování koncentrace, specializace a prohlubováním kooperačních vztahů, byly vytvořeny uskutečněním socialistické přestavby československého zemědělství podle Leninova družstevního plánu.

Rozvoj čs. zemědělství zaznamenává zvláště v období posledních 15 let hluboké strukturální změny, které urychlují porušování uzavřenosti reprodukčního procesu v zemědělském podniku a zvyšují tak jeho vázanost na výrobní faktory nezemědělského původu. Zvláště silně je těmito změnami poznamenán vývoj jednotných zemědělských družstev, kde došlo k významným změnám v oblasti vlastnických, pracovních i rozdělovacích vztahů.

Charakteristiku těchto změn jsme sledovali na výběrovém souboru 171 družstev (142 v ČSR a 29 v SSR).

Družstva reprezentují skupinové vlastnictví založené na vlastnictví sdružených a reprodukci rozšířených výrobních prostředcích členů a získaných materiálních a finančních prostředků od státu.

Váha jednotlivých složek se v průběhu kolektivizace a rozvoje družstev postupně měnila. Jestliže do r. 1960 jako zdroje financování převládaly vložené podíly družstevníků, úvěrové prostředky, subvence a dotace státu, pak vliv těchto zdrojů postupně klesal ve prospěch akumulovaných prostředků jako výsledků společného hospodaření družstevníků. Od r. 1960 stoupl celkový majetek družstev výběrového souboru v přepočtu na hektar zemědělské půdy o 132,3 %.

Na tomto růstu se významně podílejí základní prostředky, jejichž hodnota (RPC) v přepočtu na 1 ha z. p. vzrostla v této době o 71 % při výrazné změně jejich skladby, zvláště u strojových investic. Zlepšila se kvalita a výkonnost strojů, přičemž doba morálního opotřebení výrazně poklesla. Opotřebení základních prostředků se pohybuje okolo 40 % v ČSR a 25 % v SSR a má mírně sestupnou tendenci v důsledku jejich většího využívání a rychlejší obnovy. Významným způsobem se změnila vybavenost pracovníků základními prostředky, a to hlavně v závislosti na velikostních skupinách družstev.

Rozvoj techniky, moderních staveb, jejich parametry a možnosti využití se dostávají postupně do rozporu se současnou výrobní a velikostní strukturou družstev a nutí je hledat nové formy organizace podniků, výroby a práce. Projevuje se to zejména slučováním a rozvojem kooperativních vztahů.

Ve vývoji družstev od r. 1960 lze pozorovat ve složení prostředků změny také u prostředků oběžných a ve zvětšení podílu prací od cizích, který postupně roste zejména u družstev s velkou výměnou. Podíl polních prací provedených jinými zemědělskými nebo ostatními organizacemi vzrostl u družstev do 500 ha o 116 %, do 1000 ha o 187 % a nad 1000 ha o 105 %.

V období počátečního vývoje družstev značnou část sdružených prostředků členů družstvo nevlastnilo, ale užívalo. Vložené podíly družstevníků z dob zakládání družstev tvořily podstatnou část ekonomické základny družstva. Jejich význam však postupně klesal a v současné době je téměř mizivý. V r. 1972 podíl nedělitelného fondu (NF) ze združstevněného majetku činil jen 1 až 2 %.

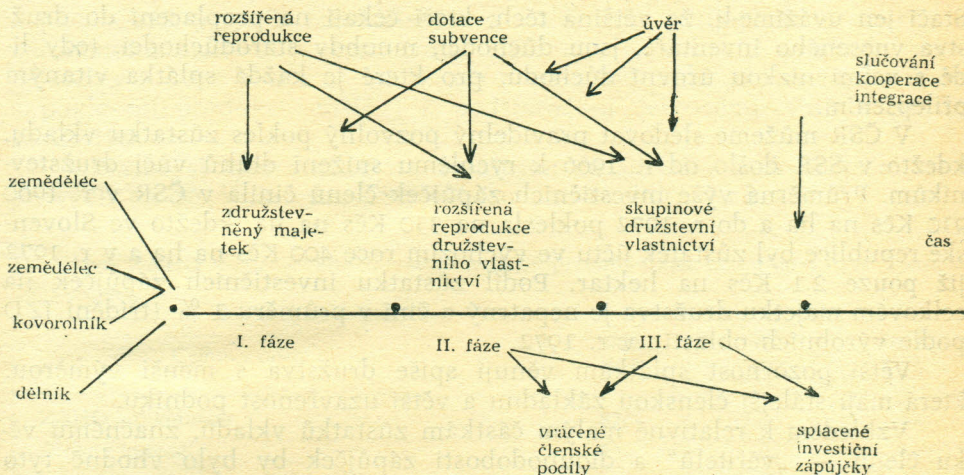
Velikost podílu NF ze združstevněného majetku na celkovém majetku ve velikostních skupinách JZD klesá směrem k větším podnikům, přičemž tento podíl v JZD podle výrobních oblastí je přibližně stejný s výjimkou JZD v horských oblastech. U velkých družstev dochází k větší rozšířené reprodukci a obnově, a tím i k silnějšímu přírůstku združstevního vlastnictví ze společné, cílevědomé činnosti družstevníků. Původní hodnota 20% vkladu je v celkové hodnotě neustálé reprodukována.

Z hlediska vlastnictví představuje původní část sdružených prostředků, ke kterým měli bezprostřední vztah zakladatelé družstev, pouze 20 % přejímací ceny živého a mrtvého inventáře. Původní význam této části vlastnictví se postupně zmenšoval jednak ve vztahu k celkové hodnotě majetku družstva, jednak ve vztahu ke změnám ve struktuře družstevníků.

Z hlediska hodnoty klesá význam vloženého podílu ze dvou důvodů:

1. převážná část prostředků byla již splacena a 20 % trvalého vkladu je reprodukováno pouze hodnotově;
2. rozšířená reprodukce a růst celkového majetku družstev silně zmenšuje význam podílu hodnoty vkladu.

Z hlediska změn ve struktuře družstevníků zůstalo v přímém vztahu k vloženému podílu jenom přibližně 35 až 37 % členů. Ostatní družstevníci mají tento vztah buď přenesený – děti zakladatelů (32 %), nebo vůbec žádný (31 %).

1. Vývojové fáze družstevního vlastnictví — Developmental phases of collective ownership

Vývoj zemědělského družstevního vlastnictví má své charakteristické rysy (obr. 1). Z původního združstevněného majetku se v procesu rozšířené reprodukce vytvořila nová kvalita družstevního vlastnictví v rámci vesnice, která přerostla ve skupinové družstevní vlastnictví sloučeného JZD. Tento proces je dále prohlubován a urychlován rozvojem kooperací a neustále se na něm podílí i stát.

Členský podíl družstevníků tvořilo 80 % přejímací ceny hospodářských budov a jiných převzatých staveb. Postupně však s rozvojem družstva, jeho specializací a zaváděním velkovýrobních technologií spolu s novou investiční výstavbou ztrácely tyto objekty i přes rekonstrukce a částečnou modernizaci na významu, a proto mnohde přistoupila družstva k jejich vrácení.

Výše členských podílů na hektar činila v r. 1960 420 Kčs a do r. 1974 poklesla na 210 Kčs, tedy na polovinu.

Členské podíly družstevníků měly své opodstatnění v době zakládání družstev. Nyní však již ztratily svůj ekonomický význam a družstva zbytečně, i když nepodstatně zatěžují.

Formu návratných prostředků mají investiční zápůjčky členů a tvoří je 80 % přejímací ceny převzatého živého a mrtvého inventáře, popř. řemeslnických potřeb. Zápůjčky je povinno družstvo členům splácet za podmínek a ve lhůtách stanovených ve stanovách družstva. Investiční zápůjčky členů jsou tedy dlouhodobým přechodným pasivem družstva.

Přesto, že splátky vložených podílů se provádějí již dlouhou dobu a že v celkové sumě není jejich výše z hlediska zdrojů družstva nijak vysoká, se s nimi všechna družstva ještě nevyrovnala. Stav proplacení zápůjček je v ČSR méně příznivý než v SSR. Přitom většina z těchto družstev se mohla vypořádat s tímto pasivem již v předchozích letech, neboť finančně by tím hospodaření družstev nebylo nijak ohroženo. Tato otázka hraje v celé řadě družstev úlohu politickou a zvláště sociální. Stačí jen uvážíme-li, že většina těch, kteří čekají na proplacení do družstva vneseného inventáře, jsou důchodci, mnohdy starodůchodci, tedy lidé s velmi nízkou úrovní důchodu, pro které je každá splátka vítaným příilepším.

V ČSR můžeme sledovat pravidelný pozvolný pokles zůstatku vkladu, kdežto v SSR došlo od r. 1966 k rychlému snížení dluhů vůči družstevníkům. Průměrná výše investičních zápůjček členů činila v ČSR v r. 1960 910 Kčs na ha a do r. 1972 poklesla na 350 Kčs na ha, kdežto ve Slovenské republice byl zůstatek účtu ve výchozím roce 400 Kčs na ha a v r. 1972 již pouze 2,1 Kčs na hektar. Podíl zůstatku investičních zápůjček na celkovém majetku družstva je nepatrný a činí v průměru 1 % (třídění JZD podle výrobních oblastí) v r. 1972.

Větší pozornost splátkám věnují spíše družstva s menší výměrou, která mají stálejší členskou základnu a větší uzavřenost podniku.

Vzhledem k relativně malým částkám zůstatků vkladů, značnému věku členů — „věřitelů“ a dlouhodobosti zápůjček by bylo vhodné tyto v co nejkratším čase vyplatit (tab. I).

I. Výše investičních zápůjček na družstevníka v Kčs podle velikostních skupin JZD — The level of investment loans in Czechoslovak crowns per co-operative member, according to the size groups of Unified Agricultural Co-operatives

Skupina		1960	1962	1964	1966	1968	1970	1972
do 500	ČSR	3301	3035	2559	2365	2024	1465	757
	SSR	7333	4583	3417	1972	0	0	0
501—1000	ČSR	3284	3285	3046	2782	2400	1848	1281
	SSR	2279	1993	1870	1679	467	0	0
1001 a více	ČSR	4528	3317	3142	2732	2031	1745	1721
	SSR	2170	2368	2211	1735	196	17	14

Splacení investičních zápůjček a vrácení členských podílů spolu s přirozeným úbytkem zakladatelů družstev znamenají omezení až zrušení prvotního vztahu mezi zakladatelem družstva a družstvem. V dětech zakladatelů se již reprodukovaly převážné vztahy pracovní, vztahy vlast-

nické ve vztahu „to bylo naše“ již téměř nejsou. U členů cizích se vztahy ke družstvu reprodukuji spíše na vztahu zaměstnaneckém.

Z hlediska vývoje družstevního vlastnictví došlo tak k dalšímu kroku jeho zespolečňování a k jeho sbližování se státním vlastnictvím.

Důležitou roli ve vlastnických vztazích a ve vědomí rolníků hrálo záhumenkové hospodářství. Historicky měla v procesu kolektivizace usnadnit získání rolníků pro socialistickou velkovýrobu. V dalším rozvoji družstev, s posilováním jejich ekonomiky a s uplatňováním nových forem záhumenkového hospodářství a s postupným omezováním chovaných zvířat družstevníky samými se postupně mění jeho funkce.

Jestliže se v r. 1960 podílely záhumenky na zemědělské půdě ČSSR 4,8 % a na orné půdě 5 %, za 14 let poklesla jejich výměra ve vztahu k půdě ČSSR o 1,9 % zemědělské a o 2,2 % orné půdy. Také produkce ze záhumenku klesá. V r. 1960 činila HZP 12,7 % v hrubé produkci zemědělství, v r. 1973 klesla na 8,8 % a v r. 1974 byl podíl již jen 7,6 %. Spolu s poklesem produkce došlo i k podstatnému celkovému snížení příjmů ze ZAHO.

Ukažme si tyto změny na zvláštním rozšířeném šetření, které jsme provedli na 20 družstvech ČSR výběrového souboru (tab. II).

II. Vývoj ZAHO v % — The development of private plots of co-operative farmers, percentage

Celkový počet ZAHO	1960 100	1972 100	1972 1960
ZAHO individuální	83,5	19,4	0,2
z toho s krávou	33,6	6,1	0,2
bez krávy	49,9	13,3	0,3
ZAHO společné	4,0	39,5	10,2
z toho s krávou	1,8	1,7	1,0
bez krávy	2,2	37,8	18,0
ZAHO kombinované	1,6	23,7	15,2
z toho s krávou	0,7	4,3	6,5
bez krávy	0,9	19,4	21,7
bez ZAHO	10,9	17,4	1,6

V záhumenkovém hospodářství nastal výrazný odklon od záhumenek individuálních ve prospěch společných a kombinovaných, došlo ke snížení počtu družstevníků bez záhumenků. Ze záhumenkových zvířat silně poklesly počty krav a také došlo ke snížení počtu prasat a ostatních drobných zvířat.

Tedy poklesla především ta část záhumenkového hospodářství, která bezprostředně vázala družstevníka pracovně a omezovala jeho volný čas. Hospodářská zvířata nechovají převážně mladší družstevníci.

Snížení počtu chovaných zvířat a přechod na sypaný záhumenek umožňovaly některým družstevníkům realizovat neúměrně vysoké a v pravém slova smyslu bezpracné důchody.

Výnos FMZVŽ č. 01-183/13/1973 tyto zásadní disproporce a nesrovnalosti v držbě záhumenkové půdy, výši poskytovaných naturálií a náhrad za ně z větší části odstranil.

Úloha záhumenkového hospodářství členů JZD v současném období se projevuje ve dvou základních polohách. Individuální záhumenková hospodářství, která se soustřeďují zejména u starých členů JZD, převážně důchodců, si přes všechny modifikace vyvolané výnosem FMZVŽ v zásadě zachovávají svůj původní význam a zaniknou spolu s odchodem této generace družstevních rolníků.

Význam záhumenkového hospodářství ostatních se principiálně změnil, postupně ztratilo svůj politický význam a v současném období, s růstem osobních i společenských důhodů družstevních rolníků ze společné výroby postupně ztrácí i svůj ekonomický význam.

Záhumenkové hospodářství jako kategorie vlastnických vztahů ve skupinovém družstevním vlastnictví postupně zaniká a transformuje se na jednu z forem uplatňování osobních zálib a aktivního odpočinku členů jednotlivých zemědělských družstev.

Tyto skutečnosti jsou významným posunem v zespolečňování družstevního vlastnictví a krokem k jeho sblížení s vlastnictvím státním.

Vedle vlastních zdrojů se na financování JZD podílejí také cizí zdroje, z nichž nejdůležitější roli hrají bankovní úvěry, státní subvence a dotace, menší úlohu některá přechodná pasiva, jako např. investiční zápůjčky družstevníků. Síla vlivu úvěru, subvencí a investičních zápůjček se postupně měnila. V počátečním období rozvoje družstev se na financování významně podílely všechny tři složky, zvláště úloha bankovního úvěru byla velká, a to jak v provozním, tak i investičním okruhu. Postupně tak, jak se družstva hospodářsky a ekonomicky upevňovala, podíl cizích zdrojů klesal a v současné době je značně nízký. Zvláště pokleslo čerpání úvěrů.

Podíl cizích zdrojů na celkovém majetku JZD se také rok od roku snižuje. Jestliže v r. 1960 činil 27 %, pak do r. 1972 poklesl o 18 %.

Důležitou pomoc pro družstva znamenaly a stále znamenají subvence a dotace investiční povahy. Zvláště v počátcích kolektivizace byly poskytovány významné příspěvky k rozvoji družstev. K velkému přírůstku poskytovaných subvencí a dotací došlo v letech 1962 až 1967 v souvislosti se zvýhodněními podmínkami pro poskytování subvencí zvláště v moderní investiční výstavbě.

Průměrná výše subvencí a darů investiční povahy na základních prostředcích dosahuje v současném období v JZD ČSR okolo 17 %, v SSR se pohybuje okolo 28 %.

Vedle subvencí investiční povahy získávala družstva i dotace a subvence provozního charakteru, zvláště družstva hospodářící v méně příznivých výrobních podmínkách a družstva hospodářsky neupevněná. V podstatě tyto subvence kryly vyšší výrobní náklady a pomáhaly tato družstva konsolidovat.

Úvěrové vztahy umožňují zemědělským podnikům doplnit vlastní zdroje při zajišťování výroby a při zvyšování efektivnosti vynakládaných prostředků. Pomocí úvěru kontroluje SBČs, a tím i stát, účelnost a efektivnost vynakládaných prostředků nejen dané akce, ale i celého podni-

ku. Úvěr tedy vystupuje také jako nástroj kontroly efektivity hospodaření družstev.

Po r. 1960 v souvislosti se slučováním družstev dochází k růstu investičních úvěrů na hektar a tento růst pokračuje až do let 1966–1967, poté jejich výše zaznamenává trvalý pokles.

Z ostatních druhů úvěrů využívají družstva zejména provozní úvěry. Úvěr na bytovou výstavbu, krátkodobé provozní a dlouhodobé provozní úvěry jsou využívány minimálně.

Celkový stav úvěrové situace družstev naznačuje, že ekonomická situace většiny družstev souboru je dobrá. K vyrovnání nesouladu mezi prostředky a zdroji pomocí úvěru jsou nucena převážně menší družstva.

VZTAHY PRACOVNÍ

Za uplynulých 14 let se v jednotných zemědělských družstvech výrazným způsobem změnilo také vztahy pracovní, a to v několika směrech.

III. Vývoj podílu členů s vkládaným podílem z celkové členské základny — The development of the proportion of members with input shares, out of the total membership

Velikost závodu	1960	1974	$\frac{1974}{1960}$
do 0,5 ha	10,3	9,4	0,94
0,5 – 5 ha	11,9	5,2	0,44
5 – 10 ha	15,6	7,8	0,51
10 – 20 ha	9,0	5,1	0,58
20 a více	0,8	0,6	0,68
celkem	47,6	28,1	0,61

Dochází k trvalému přirozenému poklesu členů s vkladem, zvláště v posledních letech se jejich úbytek zvyšuje (tab. III). Tuto problematiku jsme zjišťovali na zúženém vzorku dvaceti JZD ČSR. Počet členů s vloženým podílem se snížil o 39,2 % a v celkové struktuře členů byli v r. 1974 zaastoupeni již pouze 20,1 %. Podíl rodinných příslušníků, kteří s nimi vstoupili do družstva, také silně poklesl a na celkové členské základně jsou zastoupeni 21,7 %.

Většina členů — zakladatelů družstev je starší 60 let a jsou již na odpočinku a práce v družstvu se zúčastňují příležitostně.

Nové pracovníky získávala družstva v počátku z vesnice. Nejdříve to byly děti zakladatelů družstev, jejichž počet od r. 1960 postupně rostl. Do r. 1974 stoupl jejich podíl z celkového počtu družstevníků proti r. 1960 o 10,8 % a dosáhl 19,4 %. Dalším zdrojem byli již noví pracovníci získaní buď z vesnice, nebo blízkého okolí, anebo odjinud. Noví pracovníci z vesnice již nepocházeli ze zemědělství, ale do zemědělství přicházeli buď ze škol, nebo z jiného zaměstnání, a to tím více, čím se ekono-

mická situace družstev lepšila. Od r. 1960 jejich počet stoupl o 205,6 %. Po vyčerpání tohoto zdroje přicházejí do družstev pracovníci ze vzdálených oblastí a často na inzerát, a to leckdy v takovém počtu, že družstva mají možnost výběru. I když se tito pracovníci stávají členy, přesto se jejich vztah k družstvu reprodukuje spíše na zaměstnaneckém poměru. V r. 1960 činil podíl členů cizích 27,6 % z nových členů (1,9 % z členů celkem), ale v r. 1974 již dosáhl 52,3 %, tj. 16,1 % z celkové členské základny. Přijímáním nových členů si družstva zlepšovala dříve nevýhodný poměr mužů a žen. V r. 1960 pracovalo v družstvech 45 % mužů a 55 % žen, avšak v r. 1974 se poměr zlepšil již ve prospěch mužů (49,6 % žen, 50,4 % mužů). Zlepšila se i věková struktura pracovníků (tab. IV).

IV. Změny věkové struktury družstevníků — Changes of the age structure of co-operative farmers

Věková skupina	1960	1974	Index
do 25 let	7,3	13,4	1,9
26—40 let	29,7	26,5	0,9
41—60 let	48,0	42,3	0,9
nad 60 let	15,0	17,8	1,2

Postupující vědeckotechnická revoluce, zavádění stále modernějších velkovýrobních technologií vyvíjí neustálý tlak na snižování pracovních sil ve družstvech a na zvyšování jejich kvalifikace.

Významným způsobem se změnil poměr mezi univerzálními pracovníky zemědělci, pracovníky pocházejícími ze zemědělství a pracovníky jiných profesí. Ve stále větší míře se ve družstvech uplatňují dělnická a jiná povolání s vysokou mírou specializace, jako např. opravář zemědělských strojů, elektrikář, soustružník, svářeč, mechanizátor-pěstitel, mechanizátor-chovatel aj.

Kategorie zaměstnanců hraje v současné době v družstvech minimální úlohu. Určitý vzestup zachycuje r. 1968, ale poté dochází k rapidnímu poklesu počtu zaměstnanců. Větší počet zaměstnanců vykazují družstva spíše menší a v bramborářských a horských oblastech než v ostatních skupinách.

Tato kategorie ztrácí na významu z několika důvodů. Ve družstvech stoupá počet pracovníků, kteří do družstva nic nevnesli, a to ani z titulu dědictví či příbuzenského vztahu, ale přišli odjinud. Dále většina družstev přejímá do svých stanov významná ustanovení Zákoníku práce, která řadí družstevníky na úroveň pracovníků ostatních sektorů národního hospodářství.

Dřívější „výhody“ zaměstnaneckého poměru, které spočívaly v lepší odměně, nároku na dovolenou, výši důchodu, možnosti odchodu, již odpadly. Celkový podíl zaměstnanců ze stálých pracovníků je nepatrný.

Vybavenost pracovníků JZD základními prostředky roste (tab. V). Do r. 1970 byla vybavenost pracovníků státních statků základními pro-

V. Základní prostředky na jednoho stálého pracovníka (JZD ČSR) v Kčs — Basic assets per one permanent worker, in Czechoslovak crowns (Unif. Agricultural Co-operatives, Czech Socialist Republic)

Velikostní skupina	Cena*)	1960	1962	1964	1966	1968	1970	1972
do 500 ha	RPC	53 712	61 594	55 136	54 623	68 235	91 912	103 975
	ZC	35 488	39 962	32 657	31 198	40 168	55 556	62 144
501 — 1000	RPC	59 536	65 371	60 982	77 717	82 870	98 400	113 351
	ZC	36 165	40 694	35 253	49 283	49 998	57 521	68 035
nad 1001	RPC	55 570	62 163	57 426	59 347	78 145	98 493	114 532
	ZC	34 118	38 540	32 515	30 265	43 910	56 208	65 429

*) RPC — reprodukční pořizovací cena

ZC — zůstatková cena

středky výrazně vyšší než v JZD. Tento rozdíl se však v posledních letech snížil při vyšším využití základních prostředků, zvláště strojů a nářadí v JZD, než je tomu ve státních statcích.

V důsledku změn ve výrobě a specializaci družstev došlo i ke změnám v profesní struktuře pracovníků. V časové řadě došlo k výraznému snížení podílu manuálních pracovníků, k posílení pracovníků pracujících s mechanizačními prostředky a technicko-hospodářských pracovníků. Ke znatelným změnám došlo v kvalifikaci pracovníků; v r. 1960 mělo pouze 11 % pracovníků výuční list a 4,3 % vysokoškolské nebo středoškolské vzdělání. V r. 1973 vlastnilo výuční list již 28,4 % pracovníků převážně do 30 let a středoškolské nebo vysokoškolské vzdělání již dosáhlo 7,2 % pracovníků. Přitom nároky na vzdělání v závislosti na rozvoji kooperací a zavádění průmyslových metod práce dále porostou (tab. VI).

Je možno říci, že novým rysem reprodukce pracovních sil v družstevním socialistickém zemědělství je soustavný růst kvalifikace pracovníků a prohlubování jejich specializace.

VI. Změny v profesní struktuře pracovníků v % — Changes in the professional structure of workers, percentage

Profesní struktura	1960	1973	index
Manuální pracovníci RV	44,6	28,7	0,7
Pracovníci ŽV	34,3	32,1	0,9
Přidružená výroba	5,3	8,3	1,6
Traktoristé, kombajnéri	5,8	12,5	2,2
Dílňy	2,2	7,3	3,4
Pomocný personál (vrátní, vážní, uklízečky)	1,5	2,1	1,6
Administrativa	1,3	2,8	2,2
THP	5,0	6,1	1,3

Odměňování je další oblastí, ve které dochází ke stírání rozdílů mezi družstvy a státními statky. Odměna na JZD je odměnou výsledkovou, kdežto odměna za práci ve státním sektoru zemědělství má formu mzdy. Výše jednotlivých sazeb, norem, odměn TH pracovníků apod. na státních statcích je stanovena jednotně pro celý sektor.

Formy odměňování v JZD se měnily spolu s postupným zespolčováním práce v družstvech. Ještě v r. 1960 většina družstev odměňovala pomocí PJ, od r. 1964 probíhá přechod na pevnou peněžní odměnu, která je dnes uplatňována ve více než 90 % JZD.

Vliv na zavádění pevné odměny a sjednocování zásad odměňování mezi jednotlivými družstvy mělo slučování JZD a rozvoj kooperací. Dříve platná ustanovení a předpisy o odměňování v JZD nezabezpečovaly žádoucí zvyšování osobní hmotné zainteresovanosti pracovníků a v podstatě umožňovaly vytváření neodůvodněných rozdílů mezi družstvy i v této oblasti, v témž okrese. Ve snaze odstranit tyto disproporce a sladit zásady odměňování v JZD a ve státních statcích, byl zpracován „Návrh zásad nové soustavy odměňování za práci v JZD“.

Vedle hlavního úkolu „Zásad“ bylo nutné vytvořit vzájemnou vazbu mezi růstem výkonů, nákladů, produktivity práce a odměnami.

Účinnost navržených opatření se projevila již v přístupu družstev k sestavování finančních plánů. V plánech většiny družstev se promítly progresivnější úkoly než v minulosti, a to i proti vysoké základně dané minulou zemědělskou výrobou. Přitom nákladové odměny vázané na růst upravených výkonů zahrnují dnes už 90 % celkových odměn.

Řada družstev převzala do svých stanov většinu ustanovení Zákonu práce a v rámci kooperačních seskupení vypracovala jednotné předpisy o odměňování, platné pro všechna JZD seskupení.

Pro postupné sbližování pracovně právních vztahů v JZD a ve státním sektoru zemědělství byly vytvořeny podmínky významnými sociálně ekonomickými změnami v družstvech a jejich členské základně.

Ze současné členské základny již 63 % členů nemá k družstvu bezprostřední majetkový vztah. Tito členové mají k družstvu prakticky „zaměstnanecký vztah“, u nich nelze hovořit o družstevním povědomí ve starém slova smyslu, tj. o vnitřním vztahu člena k družstvu, vyplývajícím především z vědomí spoluvlastnictví, založeném na sdružených výrobních prostředcích a práci členů. Vztah těchto členů k družstvu je založen především na výhodách plynoucích jim z členství všeobecně a v daném družstvu zvláště.

U těchto členů je nutné programově pěstovat vědomí nutnosti nejen společné práce, ale i společného rozhodování v družstvu, vychovávat je k pocitu spoluodpovědnosti za výsledky družstva, hrdosti nad úspěchy družstva, lásce k práci v zemědělství a v daném družstvu, vést je k věrnosti svému družstvu apod.

Všechny tyto otázky by měly stát v centru pozornosti družstevních orgánů a komisí a měly by být řešeny cílevědomě při realizaci dlouhodobých sociálních plánů družstev.

Postupné slučování družstev, rozvoj kooperačních vztahů a některé důsledky uplatňování Zákonu práce v JZD oslabují vnitřní vztahy k družstvům i u členů s majetkovým vkladem, a zejména u jejich nástupců.

Kvalitativně novým rysem ve vývoji pracovních vztahů, ve kterém kulminuje odraz všech sociálně ekonomických změn v JZD ve vědomí jejich členů, je zejména v posledních několika letech růst pracovní iniciativy a obětavosti členů družstev, nikoliv už na bázi spoluvlastnické motivace a pouhé hmotné zainteresovanosti, nýbrž na bázi motivace politické a morální, rostoucího socialistického uvědomění členů družstev, na bázi prohlubujícího se socialistického vztahu k práci.

V jednotných zemědělských družstvech vyrostl a stále se zvyšuje počet odborně zdatných a politicky vyspělých členů, jejichž vztah k práci pro družstva, pro společnost, a tím i pro sebe, má všechny rysy socialistického uvědomění a vztahu k práci vlastních příslušníků dělnické třídy.

Nicméně jsou ještě značné rozdíly mezi stupněm socialistického uvědomění a pracovní a politické angažovanosti družstevního rolnictva jako třídy a dělnickou třídou. Tyto rozdíly je možné překonat jen cílevědomou, systematickou a komplexní výchovou družstevního rolnictva. Pokládáme proto za nezbytné, aby jednotná zemědělská družstva, zejména ta, u kterých je dokončen proces slučování, zpracovala jako integrální část dlouhodobých plánů rozvoje výroby dlouhodobé plány sociálního rozvoje družstevního kolektivu a jejich plnění pokládala za stejně naléhavý úkol jako plnění plánu výroby.

VZTAHY ROZDĚLOVACÍ

Také v rozdělovacích vztazích jednotných zemědělských družstev ve sledovaném období, i když zůstaly v principu zachovány, došlo k významným kvantitativním i kvalitativním změnám.

Hrubý důchod, který jako důchod kolektivu členů JZD je vyjádřením realizace družstevního socialistického vlastnictví, vykazuje od r. 1964 trvale vzestupný trend. Vzestupnou tendenci má také nevýrobní důchod družstev, na kterém v současném období výrazně participuje důchod plynoucí družstvům z členství v kooperacích, zejména ve společných zemědělských podnicích.

Ve sloučeném družstvu se na vlastnictví hrubého či celkového důchodu podílí několik bývalých kolektivních vlastníků. Jednotlivé, původní družstevní kolektivy ztrácejí vlastnictví „svého důchodu“, ale získávají do vlastnictví důchody ostatních.

Z hlediska dalšího rozvoje družstev má význam kategorie užitého celkového důchodu (UŽCD). Do r. 1967 měla družstva přímo určenou minimální výši přidělu jednotlivým fondům.

Nové zásady vycházejí z toho, že každé družstvo použije důchod především ke splnění závazků vůči státu, k zabezpečení rozšířené reprodukce své výroby a k posílení investičního rozvoje. Dále pak k uspokojování společenské a osobní spotřeby svých členů.

Rozdělování UŽCD není procesem nahodilým, nýbrž podléhá pevným zásadám, které je nutné dodržovat a na jejichž plnění dohlíží ŌZS a SBČs. Proto také nedochází k podstatným nebo zvláštním výkyvům mezi družstvy různých velikostních skupin nebo výrobních oblastí.

V průběhu let od r. 1964 zaznamenaly posílení přiděly fondu akumulace, a to jak u družstev ČSR, tak i SSR. Přiděly fondu akumulace JZD se pohybují mezi 20 až 25 % UŽCD, kdežto na státních statcích dosahují podílu kolem 15 %.

Rozvoj kooperací vytváří nové možnosti a sféry akumulace. Družstva akumulují část svých prostředků mimo vlastní podnik v rámci kooperačního seskupení nebo ve Společném zemědělském podniku. Akumované prostředky jsou nezřídka zúčtovány a jako nevýrobní důchod se vrací zpět do podniku. Je to poprvé od založení družstev, kdy JZD investují finanční prostředky mimo rámec vlastního podniku a kdy jim tyto prostředky přinášejí úrok.

Ve sledovaném období vzrostla v JZD i společenská spotřeba. Její podíl z UŽCD se pohybuje okolo 3 až 3,5 %.

Prostředky společenské spotřeby se soustřeďují ve fondu kulturních a sociálních potřeb a ve fondu bytové výstavby. Význam společenské spotřeby stále roste; z jeho prostředků se hradí zejména náklady na budování sociálních, kulturních, rekreačních, zdravotnických zařízení, hradí se výdaje na jesle a školky, náklady na bytovou výstavbu aj. Jsou zdrojem zlepšování pracovního a životního prostředí členů družstev.

Zatím se fondů společenské spotřeby ještě nevyužívá v míře odpovídající jejich významu a ne vždy splňují svoji společenskou úlohu. Přes veliký sociálně politický význam FKSP nebyl tento ještě v plné míře doceněn. To se projevuje např. ve skladbě výdajů z fondu.

Největší čerpání vykazují výdaje na závodní stravování. V letech 1968 až 1972 stoupl podíl (v r. 1968 7 %) z celkového čerpání v průměru o 3 až 4 %. Druhou velkou položkou, která se v průběhu let prakticky nezměnila, jsou rekreace a zájezdy (kolem 5 až 7 %). Nedostatečně jsou využívány prostředky na dětskou rekreaci. Větší částky jsou ještě věnovány na kulturní činnost a peněžní odměny. Ostatní položky, jako např. tělovýchova, půjčky na bytovou výstavbu a politicko-výchovnou činnost, jsou využívány pod svými možnostmi. Část prostředků je poskytována jako příplatky k nízkým důchodům, ale i zde jde o menší částky.

Význam společenské spotřeby v procesu dalšího rozvíjení socialistických výrobních vztahů dále poroste. Je proto třeba uvážlivě a zodpovědně za účasti družstevníků rozvíjet všechny možnosti, které tyto fondy dávají.

Za uplynulých 14 let se systematicky zvyšuje fond osobní spotřeby, který se podílí na UŽCD 69 až 75 %. Dobré hospodářské výsledky družstev umožnily snížit v relativně krátké době zásadní rozdíly ve výši odměn mezi pracovníky družstev, státních statků a ostatních odvětví národního hospodářství na minimum. Průměrná měsíční odměna členů JZD vzrostla od r. 1955 do r. 1972 téměř 2,5krát a v r. 1972 poprvé přesáhla průměrnou měsíční odměnu pracovníků ve státním sektoru zemědělství (tab. VII).

Ekonomický rozvoj a stabilita družstev umožnily růst osobních důchodů a výrazné zlepšení pracovních a životních podmínek družstevníků, které se vyrovnaly pracovním i životním podmínkám pracovníků státních statků a velmi se přiblížily životní úrovni dělníků.

		1955	1960	1965	1969	1972	1973
Zemědělství celkem	Kčs	861	913	1161	1657	1989	2161
	%	100	106,0	134,8	192,4	231,0	251,0
Státní sektor	Kčs	893	1106	1295	1788	1939	2042
	%	100	123,8	145,0	200,2	217,1	228,7
JZD	Kčs	835	853	1102	1606	1971*)	2033*)
	%	100	102,2	131,9	192,3	236,1	234,5

*) včetně daně ze mzdy

Za uplynulých 14 let došlo tedy uvnitř jednotných zemědělských družstev k závažným kvantitativním a kvalitativním změnám ve vlastnic-
kých, pracovních a rozdělovacích vztazích.

Z předchozí analýzy vyplývají tato hlavní doporučení:

Dokončit proplácení investičních zápůjček družstevníků a také vrátit nevyužívané budovy a stavby, které jsou členským podílem a družstvo zbytečně, i když nepodstatně, zatěžují.

V oblasti pracovní jsou vytvořeny předpoklady pro postupné sjedno-
cování pracovních právních vztahů v družstevním a státním sektoru.

Je třeba dále prohlubovat kvalifikaci pracovníků, zlepšovat jejich
pracovní a životní prostředí a působit na jejich další odborně politický
růst. Vhodným nástrojem pro to jsou sociální plány, které by se měly
stát nedílnou součástí CVFP.

V těchto směrech je žádoucí plánovitěji a zejména efektivněji využí-
vat prostředky fondů společenské spotřeby JZD.

Zájem dalšího rozvoje kooperačních integračních vztahů mezi druž-
stvy navzájem a mezi družstvy a státními podniky různých typů vyža-
duje od všech podniků, zejména JZD, dlouhodobě plánovat prostředky na
akumulaci za hranice podniku, zejména ve vztahu k potřebám realizace
koncepce koncentrace a specializace zemědělské výroby.

Vývoj osobních důchodů družstevníků je nutné i nadále plánovitě
regulovat, aby byla postupně uplatněna zásada „Za stejnou práci stejná
odměna“, a to v celém socialistickém zemědělství a současně bylo za-
bráněno získávání společensky neodůvodněné výše odměny za práci
v družstevním sektoru zemědělství.

V souvislosti s výrazným omezením rozsahu a váhy záhumenkového
hospodářství členů jednotných zemědělských družstev pokládáme za nez-
bytné upravit vhodným způsobem podmínky držby půdy a hospodářských
zvířat u drobných držitelů na vesnici, kteří nejsou členy JZD.

V dalším vývoji JZD bude tento proces pokračovat, a to v celé struktuře výrobních vztahů, zejména ve vlastnických vztazích k výrobním prostředkům, ve formách organizace výroby a jejího zapojování do celospolečenské dělby práce, ve způsobech tvorby, přivlastňování a rozdělování nadvýrobku, ve formách odměny za práci.

Došlo dne 10. 9. 1975

TRÁVNÍČEK Z. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha). *Sociálně ekonomický vývoj jednotných zemědělských družstev*. Sbor. ÚVTI - Sociol. zeměd. 11 (2) : 77-90, 1975.

Československé socialistické zemědělství prochází obdobím neustále se zrychlujícího vývoje. Hlavní těžiště změn se ne náhodou dotýká převážně jednotných zemědělských družstev, kde se mění výrazným způsobem vztahy vlastnické, rozdělovací a pracovní. Charakteristika těchto změn byla sledována za období 1960—1972 na výběrovém souboru 171 družstev. Ve vztazích vlastnických významným způsobem vzrostla ta část majetku, která byla vytvořena v procesu rozšířené reprodukce prací družstevníků. Význam investičních zápůjček a členských podílů družstevníků silně poklesl. Z původního združstevněného majetku se v procesu rozšíření reprodukce vytvořila nová kvalita družstevního vlastnictví v rámci vesnice, která přerostla ve skupinové družstevní vlastnictví sloučeného JZD. V pracovních vztazích dochází k trvalému přirozenému poklesu členů s podílem a ke zvyšování podílu pracovníků, získaných pro práci v JZD z vesnic nebo odjinud. Neustálá modernizace výroby a provozu vyvíjí trvalý tlak na snižování počtu pracovních sil a na zvyšování jejich kvalifikace. Mechanismus rozdělovacích vztahů zůstal v JZD v principu zachován, avšak i zde došlo k významným kvalitativním i kvantitativním změnám, zejména se posílila položka společenské spotřeby a rozvoj kooperačních vztahů umožnil družstvům akumulovat část prostředků mimo vlastní podnik. Výslednicí těchto změn je dosažení dalšího stupně v procesu sbližování dvou forem vlastnictví.

ТРАВНИЧЕК З. (Научно-исследовательский институт экономики и продовольствия, Прага). *Социально-экономическое развитие ЕСХК*. Сбор. УВТИ - Sociol. zeměd. 11 (2) : 77-90, 1975.

Чехословацкое социалистическое сельское х-во находится в периоде постоянно ускоряющегося развития. Главный центр тяжести изменений не случайно находится преимущественно в ЕСХК, где заметно меняются отношения в области собственности, распределения и труда. Характеристику этих перемен изучали в период 1960—72 гг. на примере избранной совокупности из 171 кооператива. Что касается собственнических отношений, сильно возросла та часть имущества, которая возникла в процессе расширения воспроизводства благодаря труду кооператоров. Значение инвестиционных займов и членских паев сильно понизилось. Из первоначального кооперированного имущества в процессе расширения воспроизводства создано новое качество кооперативной собственности в рамках села, которая переросла в коллективную кооперативную собственность объединенного ЕСХК. Что касается трудовых отношений, наблюдается постоянная естественная убыль членов с паем и рост количества тех работников, которые поступили на работу в ЕСХК из сел или других мест. Постоянное модернизирование производства вызывает сокращение рабочих сил и рост их квалификации. Механизм распределительных отношений в принципе сохранился в ЕСХК, но и здесь произошли значительные качественные и количественные изменения: гл. образом, усилилась составляющая общественного потребления, а развитие кооперативных отношений позволило членам кооперативов накопить часть средств вне собственного предприятия. равнодействующей этих перемен является преодоление еще одной ступени в процессе сближения двух форм собственности.

Adresa autora:

Ing. Zdeněk Trávníček, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Mánesova 75, 120 58 Praha 2 - Vinohrady
